
INTERNET RESEARCH 6.0: GENERATIONS

Šesta godišnja konferencija *Association of Internet Researchers (AOIR)*, Chicago, SAD, 6. – 10. listopada 2005.

Association of Internet Researchers (Udruga istraživača/-ica interneta, skraćeno AOIR) utemeljena je 1998. godine s namjerom povezivanja znanstvenika i znanstvenica koji iz raznih akademskih perspektiva proučavaju društvene, gospodarske, estetske i političke aspekte digitalne mrežne komunikacije.

Šesta godišnja konferencija udruge, održana u listopadu 2006. u Chicagu, okupila je 385 sudionika i sudionica iz 25 zemalja. O temama se raspravljalo u 92 tematske sesije, radionice i okrugla stola, a održana su i tri plenarna predavanja istaknutih istraživača s pojedinih područja. Na temelju referata iznesenih u sesijama, kao i neformalnih razgovora vođenih izvan njih, nazočni su i ovaj put mogli dobiti pouzdanu sliku o stanju istraživanja interneta iz raznih disciplinarnih perspektiva u društvenim i humanističkim znanostima.

"Normalizacija" proučavanja interneta. Najopćenitiji dojam brojnih sudionika i sudionica konferencije upućuje na to da je došlo do stanovite "normalizacije" proučavanja interneta. Nekadašnje uzbuđenje novim medijem i komunikacijskim mogućnostima koje on pruža zamijenila je znatno treznija analiza njegove uloge u društvenom i kulturnom životu zemalja u kojima ima važnu ulogu. Internet je do te mjere postao dio svakodnevice gospo-

darski razvijenih društava da, slikovito rečeno, predmet istraživanja više nije u prvom redu promjena u tipu komunikacije koju je on omogućio, nego podatak o tome koliko priključaka i računala ima u pojedinom stambenom objektu i kakva je distribucija njihove upotrebe unutar zajednice koja u tom objektu živi.

S obzirom na razne tematske interese zastupljene u radu udruge, može se reći da su prevladavale rasprave o društvenim i političkim aspektima digitalne mrežne komunikacije. Referati s područja gospodarstva bili su znatno rjeđi i bavili su se uglavnom politikom razvoja internetskih tražilica i njezinom marketinškom i financijskom utemeljenošću. Estetski aspekti mrežne komunikacije bili su posve na margini skupa: umjetnost novih medija izgubila je galerijsku aktualnost koju je imala u 1990-ima, a u posljednje vrijeme opada i fascinacija estetskim aspektima videoigara.

U žanrovskom smislu, barem kad je riječ o broju referata i interesu što ga je za njih pokazivala mlađa istraživačka publika, *blogovi* su u ovom trenutku osobito zanimljiv predmet istraživanja. Po broju priloga i iskazanom interesu *blogove* slijede mobilne internetske tehnologije i "tehnologije sljedeće generacije" (*next generation technologies*) te tematika internetskoga pretraživanja.

Prevlast blogova. Dnevnički zapisi i iznošenje vlastitih razmišljanja na webu javljaju se kao tema u mnogim kontekstima. No iako rasprave o *blogovima* dotiču razne teme, analiza njihova utjecaja na politički život tradicionalno je najprominentnije zastupljena, što se može tumačiti podatkom da je ovaj oblik internetskog izražavanja svoj prvi veliki iskorak u najširu javnost doživio tijekom predizborne kampanje za američke predsjedničke izbore 2004. godine.

Mogućnost da svatko na web postavi vlastite prikaze i komentare političkih događaja, lakše dostupne i grafički atraktivnije opremljene nego što je to bilo na diskusijskim forumima, smatrala se ta-

da izazovom dominaciji masovnomedijskoga kompleksa i potencijalnim sredstvom razbijanja njegova monopola na formiranje javnoga mišljenja.

Čikaška konferencija AOIR-a pružila je ovoj dosad uglavnom načelnoj raspravi i stanovite argumente poduprte empirijskim istraživanjima. Zaključak je istraživanja, rezultati kojih su predstavljani na konferenciji, međutim, da *blogovi* ne zamjenjuju tradicionalne medije, nego da se – upravo suprotno – u velikoj mjeri oslanjaju na njihova izvješća i teme koje postavljaju u središte rasprave.

Nove tehnologije i politička upotreba weba. S druge strane, suvremena tehnologija onemogućila je ulogu medija teorijski opisivanu kao *gatekeeping* (uloga čuvara koji propušta vijesti do publike). Blogovi, digitalna fotografija i mobilni telefoni odigrali su ključnu ulogu u izvještavanju s mjesta događaja, bilo da je riječ o prosvjednim skupovima, posljedicama terorizma ili prirodnim katastrofama. Ova vrsta deliberativnog, multiperspektivnog novinstva, kao i mogućnost pisanja komentara na vijesti objavljene na web stranicama pojedinih informacijskih ustanova, omogućili su da građani postanu nadzornici čuvara).

Kad je riječ o predizbornim kampanjama koje političke stranke vode *on-line*, zapaženo je da je u zemljama engleskoga govornog područja (SAD, Velika Britanija, Kanada, Australija, Novi Zeland) u tijeku proces "normalizacije" na tom području. Velikim strankama u ovim zemljama web stranice služe za reklamno oglašavanje unutar širega medijskog kompleksa, a tek manje i manje važne stranke služe se njima kao demokratskim forumima s mnogo više interaktivnih sadržaja.

No valja napomenuti da nije svuda tako: u političkom životu Japana, Italije ili Kambodže mogu se naći stanoviti argumenti u prilog tezi o "ekvalizaciji", odnosno mišljenju da internet omogućuje vidljivost strankama i političkim inicijativama koje inače nisu prominentno zastupljene u *off-line* svijetu, čime pridonosi izjednačavanju prilike za političku participaciju.

Isto tako, istraživanja pokazuju da upotreba tehnologije ovisi o političkoj kulturi i *off-line* političkoj praksi sredine u kojoj se ona odvija. Web stranice političkih aktera u istočnim i južnim dijelovima Europe sadrže tako znatno više diskusijskih sadržaja nego oni u sjevernim i zapadnim europskim zemljama, što upućuje na drukčiji pristup političkom životu i drukčija očekivanja od "demokratskog dijaloga" nego što je to u onim zemljama konsolidirane demokracije u kojima glavnu ulogu u predizbornim kampanjama vode politički marketing i masovnomedijski kompleks.

Konferencijske rasprave o političkoj važnosti interneta pokazale su da podjeli na "kiberoptimiste" (vjeruju u tezu o "ekvalizaciji") i "kiberpesimiste" (vjeruju u tezu o "normalizaciji") valja pridodati i "kiberskeptike", odnosno one koji vjeruju da "ima nečega" u upotrebi interneta u političke svrhe, ali ne u razmjerima koji bi opravdali ekstreme ranije spomenutih stavova o njihovu učinku na ukupni politički život.

Promjene u shvaćanju "virtualne zajednice". Primjeri promjena u "on-line zajednicama" izneseni na konferenciji očigledno pokazuju i društvene promjene što su se dogodile u SAD-u na početku 21. stoljeća. Pokazalo se da se "on-line zajednice", kojima se obično pristupa monolitno, međusobno razlikuju, kao i to da se promijenio općenit način komunikacije unutar njih. Istraživanja pokazuju da je do 2001. prevladavala zamisao interneta kao alternativnoga prostora, medija koji omogućuje drugdje neostvarive komunikacijske upotrebe. Od te godine, međutim, internet se sve više integrira u *off-line* aktivnosti: umjesto identiteta zajednice di-

jeljenog u zasebnom medijskom prostoru, javlja se niz pojedinaca okružen skupinom sebi sličnih. Razvija se u osnovi personalistička zajednica, u kojoj je najvažnije samoostvarenje. Važnost zajednice nije upitna, ali ona više nema formativni karakter, nego se vidi kao sredstvo za ostvarenje sebe. U medijskom smislu, prijelazi iz *on-line* u *off-line* komunikaciju (ili obratno) fluidni su.

Internet i druge digitalne tehnologije. Isto tako, na konferenciji je više puta naglašeno da se komunikacija internetom danas dopunjuje komunikacijom drugim digitalnim tehnologijama. Vodstvo udruge smatra čak da je sam pojam "internet" možda i preuzak da bi pokrio niz tehnologija koje čine istraživački interes njezina članstva.

Rezultati istraživanja predstavljani na konferenciji upućuju na to da način upotrebe interneta ne može objasniti sve oblike društvenosti koji se iskazuju u digitalnom komuniciranju. Primjerice, prevađa neke od dimenzija u nečijem životnom stilu uglavnom se ne dâ objasniti općenitim pristupom te osobe raznim *on-line* sadržajima ni načinom upotrebe elektroničke pošte. Međutim, u ovakvu zadataku znatno pomaže analiza načina i frekvencije upotrebe mobilnoga telefona, ponašanje pri *on-line* kupovini ili *instant-messagingu*. Jedno od mogućih objašnjenja za ovakve rezultate istraživanja jest podatak da su internet i elektronička pošta već "stara", odnosno široko rasprostranjena i usvojena tehnologija.

Regulacija interneta, "digitalne formacije", internet i mladi. Od osobite važnosti za definiranje stanja istraživanja u području i na AOIR-ovoj su konferenciji, naravno, predavanja uglednih istraživača. Na

čikaškoj konferenciji ova su predavanja održali Ang Peng Hwa, profesor medijskoga menadžmenta i prava na sveučilištu Nanyang u Singapuru, profesorica sociologije na Sveučilištu u Chicagu Saskia Sassen, te profesorica socijalne psihologije na London School of Economics Sonia Livingstone.

Angovo predavanje bilo je posvećeno ulozi Ujedinjenih naroda u pokušaju međunarodne regulacije interneta. Ovom se području, prema Angovim riječima, posvećivalo malo pozornosti u ranim danima medija, no od 1998. godine takvo se stanje mijenja. Angov stav o problemu jest da se internet može regulirati, da bi ga trebalo regulirati te da je u nekim pitanjima već reguliran u pojedinim nacionalnim zakonodavstvima. Neke se vlade, a ponajviše za ovo područje najvažnija (SAD), ne slažu s ovakvim stavom.

Općenito govoreći, u najnovije su vrijeme civilno društvo, ali i poslovni sektor, sve više isključeni iz rasprave. Na razini vlada oblikuju se tri prepoznatljive pozicije vezane uz svoje nositelje: SAD, Europsku uniju te Brazil-Kinu-Indiju. SAD je politički sve više izoliran u uvjerenju da jedna zemlja može dominirati internetom kao resursom, a Brazil, Kina i Indija sve više demonstriraju silu svoje mnogoljudnosti i sve veće gospodarske važnosti. Ang najkorisnijim smatra pristup EU, jer je to zajednica više država koje svoje odnose neprestano međusobno reguliraju, pa i u pregovore o regulaciji interneta mogu unijeti takvo iskustvo.

Angovih tema u jednom se dijelu svoga predavanja posredno dotakla i Saskia Sassen, koja je izložila svoje stavove o "digitalnim formacijama", odnosno o "križanju tehničkih i društvenih logika u elektroničkom prostoru". Raspravljajući o odnosima u trokutu vlada – poslovni svijet – civilno društvo, Sassen je ustvrdila da stanovitu prijetnju nacionalnim vladama ne predstavljaju u tolikoj mjeri nevladine organizacije koliko digitalizacija kapitala. Ovaj proces, naime, omogućuje nove načine organizacije globalnoga financijskog

sustava i dovodi do nove logike moći, zasnovane na povećanoj protočnosti transakтивности.

S. Sassen naglašava da tehnologiju ne valja promatrati kao nezavisnu i statičnu varijablu, riječ je o nečemu živome, podložnome stalnoj promjeni. Tehnologija nije puka infrastruktura, nego akter, i to konstitutivni. Ona, primjerice, korjenito mijenja dinamiku tržišta kapitala i destabilizira tradicionalne hijerarhije (nacija, pokrajina, grad). No, s druge strane, točno je i to da se uz tehnologiju vezuju i različite kulture njezine upotrebe i različite interpretativne zajednice. Društvene logike ovih korisničkih kultura mijenjaju (što često zapravo znači "ograničavaju") tehnološku logiku infrastrukture kojom se služe u komunikaciji. Ove se dvije vrste logika stalno križaju u "digitalnim formacijama" koje predstavljaju naš kontekst i čije obje strane valja istraživati da bismo razumjeli društvenu sadašnjost.

Sonia Livingstone izložila je pak svoj "kritički prikaz" internetske pismenosti djece i mladih. Sveobuhvatno kvantitativno i kvalitativno empirijsko istraživanje na kojemu temelji svoje stavove pokazalo je da – barem u Velikoj Britaniji – djeca nisu "pioniri" u upotrebi tehnologije u onoj mjeri u kojoj se to očekivalo. Stanovite su vještine proširene, ali djeca često ne znaju kako sadržajno upotrijebiti ni one vještine koje obvezno svladavaju u školi (npr. postavljanje vlastite web stranice). Pokazalo se također da obrazovni sustav ne razvija dovoljno kritičnu pismenost: djeca i mladi ne znaju dovoljno dobro kojim izvorima vjerovati i kako interpretirati informacije prikupljene na internetu.

Internet sve više postaje dijelom svakodnevice te integrira sfere koje su se ra-

nije smatrale odvojenima. Zamagljena je granica između kuće i posla, javnog i privatnog, postupno nestaju i rodne razlike u upotrebi medija. U novije vrijeme osobito je primjetan nestanak granica između obrazovanja i zabave.

Moralna panika koja još prati upotrebu "novih" medija nije, međutim, opravdana: u raspravi o njihovoj štetnosti često se nailazi na argumente upotrijebljene i u početnom susretu s medijima koje danas nazivamo "starima". Osim toga, rezultati istraživanja pokazuju da "stari" mediji neće nestati: novi ih mediji ne istiskuju, nego dopunjuju.

Krećemo se prema "medijski bogatom" (*media rich*) i individualiziranom domu, čemu je mnogo uzroka: od sve veće nesigurnosti otvorenih prostora u Velikoj Britaniji (i u SAD-u), do nestanka hijerarhijske (viktorijanske) i pomaka prema demokratskoj obitelji (Giddens). U svakom je domu danas nekoliko televizora, računala i mobilnih telefona. Novi mediji pružaju priliku za projekte: "sebe", djelovanje, eksperimentiranje identitetom, prikupljanje znanja. Ono što je, u društvenom smislu, doista novo u novim medijima jest što zorno upozoravaju na način na koji se društvo mijenja i oblikuje oko interneta.

Status i budućnost discipline. Kad je riječ o istraživanju interneta, na okruglim stolovima i završnom godišnjem sastanku udruge zaključeno je da je prije riječ o mnogim disciplinama i pristupima okupljenima oko iste teme, nego o disciplini u tradicionalnom smislu riječi. Ono što je pri ovakvom stanju stvari najpohvalnije jest da je polje u pravom smislu riječi interdisciplinarno: teorijski i metodološki okviri su različiti, ali članstvo još može učinkovito međusobno komunicirati. U posljednje vrijeme zamjećuje se stanovito opadanje humanističkih pristupa predmetu, osobito iz perspektive humanistički nadahnutih medijskih studija. Razlog takvu stanju možda je i u recenzentskom postupku, u kojem prevagu očigledno odnose referati s područja društvenih znanosti, osobito oni koji svoje postavke mo-

gu poduprijeti empirijski provjerenim zaključcima.

Kao temeljni problem udruge naznačen je manjak teorijskih tekstova koji bi predmetu istraživanja pristupali iz njezvernoameričke i općenito neanglofone perspektive. O neravnoteži ove vrste dovoljno svjedoči i sastav članstva udruge: od 350 članova i članica, polovica je iz SAD-a, a trećina iz Velike Britanije. Zaključeno je da udruga i dalje mora nastojati na proširenju djelatnosti u zasad slabo pokrivenim dijelovima svijeta, ali i to da je sadašnje stanje nažalost u većoj mjeri posljedica globalnog odnosa moći negoli eventualnih organizacijskih propusta udruge. Odabrani prilozi s čikaške konferencije bit će objavljeni u izdanju nakladničke kuće Peter Lang, a uvid u sažetke svih konferencijskih referata te pojedina cjelovita izlaganja moguće je na web adresi: <<http://conferences.aoir.org/papers.php?cf=3>>.

Mirko Petrić

INTEGRATIVNA BIOETIKA I IZAZOVI SUVREMENE CIVILIZACIJE

Prvi međunarodni bioetički simpozij u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 31. 3. – 1. 4. 2006.

Kada je u listopadu 2004. godine u Inter-univerzitetkom centru u Dubrovniku održana Međunarodna konferencija "Bioetika u južnoj i jugoistočnoj Europi", organizatori spomenutog skupa, znanstvenici s područja bioetike sa Zagrebačkog sve-

učilišta i Sveučilišta Ruhr iz Njemačke, ambiciozno su kao cilj svoga djelovanja izložili međusobno intenziviranje znanstvene suradnje, poticanje postojećih te osmišljavanje novih/objedinjenih bioetičkih projekata, a na kraju i uspostavu trajnoga znanstvenog dijaloga kroz mrežu bioetičkih centara. Spomenute su ideje bile poticaj i 1. bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu, održanog u Malom Lošnju od 16. do 18. lipnja 2005. godine, na kojem je, između ostalog, pokrenuta inicijativa za održavanje prvoga bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini, kao i inicijativa za osnivanje bioetičkog društva u BiH. Organizacija spomenutoga skupa pripala je Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, a kao suorganizator u realizaciju samoga skupa uključilo se i FONDEKO (Udruženje za poticanje održivog razvoja i kvalitetu života).

Uvodnu riječ na sarajevskom skupu imao je predsjednik Organizacijskog odbora simpozija Velimir Valjan. Podsjetivši na bioetičke manifestacije koje su prethodile ovom simpoziju, Valjan je istaknuo kako je projekt osnivanja bioetike u Bosni i Hercegovini dugoročan proces, a simpozij što ga upravo otvara prvi je formalni korak uključivanja bosanskohercegovačkih institucija u bioetičke trendove širega europskog pojasa. Ipak, bez obzira na činjenicu da simpozij označuje tek početak osnivanja bioetike u BiH, Organizacijski je odbor već u samom naslovu simpozija programski prihvatio koncept integrativne bioetike, izravno se uključujući u najvažnija dostignuća današnje bioetičke suradnje južne, jugoistočne i srednje Europe. U ozračju navedenog, ciljevi simpozija jesu: uspostava dijaloga o općim i posebnim bioetičkim pitanjima, o pojmu bioetike uopće, njezinim temeljima, sadržajima, karakteru i ulozi u kontekstu suvremene znanstveno-tehnološke civilizacije; razvijanje bioetičkoga senzibiliteta, osnaživanje medijskog interesa za bioetičke teme, senzibiliziranje političkih i svih drugih odgovornih struktura za rješavanje bioetičkih problema, nastojanje da se bioetika institucionalizira na razini države BiH; prezenti-

ranje bioetičkih radova, dostignuća i projekata, posebno onih koji se odnose na zaštitu života i prirodne okoline (FONDEKO projekt).

Prvo izlaganje imao je Velimir Valjan (Sarajevo) na temu *Definicija i sadržaj bioetike*. Valjan je podsjetio kako unatoč kontinuiranom napretku bioetike ni danas nije lako ponuditi njezinu univerzalnu definiciju, kao ni opće prihvaćeno određenje njezina sadržaja, pa je potreba za propitivanjem definicije i sadržaja bioetike stalno prisutna. Brojnost i različitost (bio)etičkih stavova danas se može pomiriti integrativnom bioetikom, koja u dijalog o zajedničkim temama uključuje sve perspektive, istaknuo je Valjan. Sljedeće izlaganje bilo je na njemačkom jeziku – Thomas Sören Hoffmann (Bochum) govorio je o temi *Die Bioetik und die Vielfalt der Naturbegriffe* (Bioetika i mnogostrukost pojmova prirode). Poticaj za promišljanje mnogostrukosti pojmova prirode, kazao je Hoffmann, proizlazi iz despotskog odnosa modernoga čovjeka prema prirodi. Ključno pitanje bioetike jest mogućnost opstanka prirode, što bezuvjetno pretpostavlja razjašnjenje samoga pojma prirode, s obzirom na to da je upravo čovjekov gubitak iskonskoga pojma prirode doveo do sadašnje situacije. Integrativna bioetika, smatra Hoffmann, put je ponovnom pronalasku iskonskoga pojma prirode. O temi *Znanost između "neutralnosti" i "odgovornosti" i višeznačne etike odgovornosti* govorio je Sulejman Bosto (Sarajevo). Radikalnim odmakom od neutralnosti posljedica svoga djelovanja, suvremena znanost opravdano zahtijeva raspravu o novoj, primjerenoj "etici odgovornosti". Ipak, ni takva rasprava nije lišena brojnih pitanja (tko ili što može biti instanca od-

govornosti, je li etička samorefleksija iminentna znanosti, je li uopće moguće donositi etički neutralne sudove...), pa se današnja etika odgovornosti nužno mora su-očiti s pluralizmom etičkih koncepata i kontekstualnim tumačenjem pojedinih etičkih interpretacija.

Nakon zanimljive diskusije započeo je s radom drugi blok izlaganja posvećen aktualnoj bioetičkoj temi GMO-a i zaštiti prirode – prvi je izlagao Ljubomir Berberović (Sarajevo) o temi *Genetička modifikacija živih bića – vrijednosti i opasnosti*. Kratkim osvrtom na povijest znanosti, posebno u 20. stoljeću, Berberović je podsjetio na činjenicu da ubrzani razvoj i aplikacija znanstvenih spoznaja nepovratno mijenjaju čovjekov život. Sudbina modernoga čovjeka jest konfrontacija s nepoželjnim i još uvijek nesagledivim posljedicama dominacije znanosti u svijetu u kojem živi, a činjenica da su svi raniji pokušaji zaustavljanja toga nekontroliranog razvoja znanosti bili neuspješni otvara prostor bioetici kao etičkoj refleksiji za suvremeno doba. O pozitivnim i negativnim učincima GMO-a u izlaganju *Genetički modificirane biljke – Zašto da? Zašto ne?* govorio je Vojislav Trkulja (Banja Luka). Izostanak svijesti o opasnostima upotrebe GMO-a posljedica je neznanja, ali još češće propagande vodećih svjetskih biotehnoških kompanija – GMO kao rješenje problema gladi i siromaštva u svijetu, pri čemu se izostavlja činjenica da spomenuti problemi nisu posljedica nedostatka već nepravedne raspodjele hrane i sredstava između bogatih i siromašnih. Pitanje etičke i socijalne pravednosti u svijetu zahtijeva našu punu predanost i angažiranost u njihovu rješavanju, istaknuo je Trkulja. Marijan Jošt (Križevci) izlagao je o temi *Utjecaj poljoprivredne tehnologije na okoliš i sigurnost hrane*. Govoreći o upotrebi biotehnologije danas, Jošt je istaknuo kako jedinu stvarnu korist od nje imaju velike korporacije, dok se istodobno ni jedno obećanje o korisnosti GMO-a nije ostvarilo, čime s otvaraju brojna etička, ekonomska, socijalna pitanja. Posljednji u

prijepodnevnoj sekciji izlagali su Kasim Bajrović i Rifat Hadžiselimović (Sarajevo): *Genetički modificirani organizmi i biosigurnost u Bosni i Hercegovini*. Upozoravajući na razmjere i opasnosti primjene biotehnologije u svijetu, uz potpunu odsutnost ikakvih spoznaja o stanju u Bosni i Hercegovini, autori su istaknuli zahtjev za označavanjem GMO proizvoda, čime bi potrošači ostvarili pravo na znanje o tome kakvu hranu konzumiraju.

Prvi dio poslijepodnevne sekcije tematski je bio posvećen integrativnoj bioetici. Ante Čović (Zagreb) u izlaganju *Integrativna bioetika i pluriperspektivizam* argumentirao je važnost pluriperspektivizma kao onoga metodološkog polazišta koje u sebi objedinjuje znanstvene i neznanstvene pristupe i upravo na taj način ostvaruje ideju bioetike u smislu "orijentacijskog znanja" za suvremenu civilizaciju. *Uporište za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera* potražio je Hrvoje Jurić (Zagreb). Težnja k zbiljskoj integraciji različitih disciplina u bioetici više je od njihova pukog mehaničkog okupljanja. U traženju uporišta za integrativnu bioetiku Jurić se osvrnuo na Potterovu ideju globalne bioetike. Izlažući točke susretanja i razilaženja na liniji integrativna bioetika – globalna bioetika, Jurić ističe kako među njima postoji određena kompatibilnost, no i zamjetna razilaženja, pa Potterova bioetika može predstavljati (samo) jedno od uporišta i poticaja integrativne bioetike. *O filozofiji i bioetici u Hrvatskoj* izlagao je Mislav Kukoč (Split), s posebnim naglaskom na kontekst promijenjene duhovne situacije u doba globalizacije. Naglasivši interdisciplinarnost bioetike, Kukoč je istaknuo ulogu filozofa i filozofskih institucija u afirmaciji bioetike.

U posljednjem dijelu prvog dana simpozija Lidija Gajski (Zagreb) govorila je o temi *Medicinska znanost u službi kapitala*. Posebno zanimljiva bila su zapažanja o komercijalizaciji medicinske djelatnosti i isključivo profitabilnom usmjeravanju novih istraživanja te konačno o cjelokupnoj promjeni medicinske paradigme iz kurativne u preventivnu disciplinu. Arif Smajkić i Aida Rudić (Sarajevo) u izlaganju *Etički aspekti stanja ljudskih prava na život i zdravlje građana Bosne i Hercegovine* predstavili su porazne rezultate istraživanja o zakonodavstvu na području ljudskih prava u BiH, Ismet Cerić i Jasmina Krehić (Sarajevo) imali su izlaganje *Iskustva u radu Etičkog komiteta Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu od 1997. do 2005.*, dok su Amer Ovcina i Amela Džubur-Bešić (Sarajevo) govorili o temi *Bioetičke implikacije utjecaja medija na agresivno ponašanje mladih*.

Drugi dan simpozija započeo je izlaganjem Kirila Temkova (Skopje): *Etika i bioetika – jedinstvo suvremene etičke svijesti i morala*, u kojem je autor promišljao sadašnji odnos etike i bioetike, postavljajući pitanje hoće li se ubuduće etika potpuno pretopiti u bioetiku. Dževad Hodžić (Sarajevo) imao je izlaganje *Teologijsko zasniivanje bioetičke odgovornosti – islamska perspektiva*, u kojem je moguća ishodišta (bio) etike odgovornosti potražio u tradicionalnim religijskim tekstovima, posebno Kur'anu. U izlaganju naslovljenom *Bioetika i kultura dijaloga u medicini* Nada Gosić (Rijeka) istaknula je nužnost interdisciplinarnosti u bioetici kao preduvjeta ostvarenja kulture dijaloga u medicini. Kultura dijaloga u medicini ostvaruje se tek kao prostor u kojem se stječu znanja o karakteru bioetičkih pitanja u medicini i rješavaju konflikti, u kojem ravnopravno sudjeluju svi sudionici i u kojem postoji interakcija medicinskih i humanističkih znanstvenika i djelatnika, podsjetila je autorica.

Ivan Bubalo (Sarajevo) imao je izlaganje *"Svetost života" "kvaliteta života"?* u kojem je naznačio glavne odrednice suvremene bioetičke debate o eutanaziji. Na-

stojeći ih objektivno sagledavati, Bubalo je u svom izlaganju problematizirao je li riječ o isključivim etičkim stajalištima ili je moguće njihovo pomirenje. Nastavljajući temu smrti i umiranja, Luka Tomašević (Sinj) u izlaganju *Smrt i njezino (ne)dostojanstvo* istaknuo je da dostignuća suvremene medicine mijenjaju granice smrti i umiranja te utječu na naše spoznaje i stavove. Osim eutanazije, uslijed razvoja medicinske znanosti i tehnologije, problem bioetičkih rasprava postali su asistiranje samoubojstvu, distanazija, ortotanazija, mistanazija, paraeutanazija ... Faris Gavrankapetanović (Sarajevo) se u izlaganju *Bioetika umirućih* pozabavio etičkim pitanjima vezanim uz umiruće (terminalne) pacijente – izlažući čitav niz problema s kojima se susreću medicinski djelatnici u takvim slučajevima, bez odgovarajućeg znanja da na njih odgovore, Gavrankapetanović je istaknuo stvarnu potrebu za njihovom kontinuiranom bioetičkom edukacijom. *Razni bioetički aspekti presađivanja organa* bila je tema izlaganja Igora Povrzanovića (Pula), u kojem je bila riječ o problemima transplantacijske medicine u Hrvatskoj, nedovoljnom broju doniranih organa uslijed needuciranosti građana i loše organizacije zdravstvenoga sustava, nužnoj potrebi transparentnog uključivanja države u akcije osvješćivanja građana te konačno o radu Hrvatske donorske mreže i organizacije Donorske mreže BiH, koja djeluje od 2001. godine.

Tomislav Jozić (Sarajevo) u izlaganju *Etički status embrija* zastupao je stajalište o nepovredivosti i dostojanstvu embrija bez obzira na to o kojem je stadiju riječ, odbacujući time mogućnost da se njime raspolaže kao običnim "biološkim materijalom." U nastavku je slijedilo izlaganje na albanskom jeziku – Bardhyl Çipi

(Tirana) o *Juridical and Bioethical Aspects of Abortion in Albania* (Pravni i bioetički problemi pobačaja u Albaniji). Çipi je izložio zakone o pobačaju u Albaniji, ali je upozorio i na potrebu ulaganja daljnjih napora kako bi se smanjio broj ilegalnih pobačaja. Posljednji izlagač na simpoziju bio je Srećko Šimić (Sarajevo) s temom *Etički aspekti suvremene asistiranje reprodukcije*, u kojem je zastupao liberaln(ij)a stajališta o procesima asistiranje reprodukcije, problematizirajući pitanja "interesa majke", "interesa ploda" i posebno – "interesa za dobivanjem matičnih stanica", koji se javio 1980-ih godina zbog mogućnosti dobivanja materijala za liječenje degenerativnih bolesti i reparaciju oštećenih tkiva.

Zanimljive diskusije potaknute izlaganjima potvrdile su da je sarajevski bioetički skup opravdao očekivanja organizatora, potaknuo interes za bioetiku (i onu lokalnu i onu integrativnu), ali i da je otvorio brojna pitanja i nedoumice koje zahtijevaju daljnja istraživanja.

Iva Rinčić Lerga